

Kohler Katalin

EZ A HÁZ BONTÁSRA VÁR

/Tennessee Williams hőseinek pszichológiája/

I.

Tragikus ürességet áraszt a bedeszkázott ablaku, félig bedőlt tetejü, bontásra váró nagy épület, ott az alacsony töltés mögött. Vasuti sín fut a vigasztalanul sivár tájban. Vajon honnan hová tart a sinpár, s hány telefonpózna szakítja meg a találkozáshoz vezető utat?

A tejfehér égbe vész a kezdete és a vége, s a tagoló póznák közül is csak néhány látható. Meddig lehet nyujtani a távolságot, amit leesés nélkül megtehet az ember a keskeny sinen? Nem ér, ha segitenek! Egyedül kell végigtornázni az egészet! Ne szólj hozzám, míg le nem esek! És ha leesek? Csak a rokkant baba ne törjön össze! De hát miért törődik Willie a babával, míg a keskeny sinen imbolyog? Talán mert neki csak a térde nyuzódott le egy kicsit, s a babának már koponya-alapi törése is volt? Megtalálja-e a hamuba pottyantott gyémántot? Nem volt valódi gyémánt, de nagyon csillogott. Hátha. Az ég pedig fehér, mint egy tiszta papir, azt lehet rá rajzolni, ami jól esik. De mégis mi esik jól?

Hogyan kerül ez a sok értelmetlen cafrang a gyermekre, ártatlan, esendően tiszta Williams-hősökre?

Tetten kellene érní azt a pillanatot, amikor irrever-
zibilissé válnak a lelki folyamatok, amikor lebillennek a
sínről. Bontásra vár a Williams-hősök háza. De ők még nem
költöztek ki belőle, az utolsó pillanatokban is állnak az
omladozó épületben, magukhoz szoritják törött járékaikat,
s a festék beissza a könnyeiket.

II.

Tennessee Williams /Thomas Lanier Williams/ 1911-ben
született Mississippi államban, vagyis a "Délen", az uttörő
telepések, a puritán honalapító atyák, a boszorkányüldözések,
rabszolgatartók, beláthatatlan gyapotültetvények, előkelő
arisztokrata családok degenerálódott, vagyonuk-vesztett
utódai, tengernyi távolságok, sűrűn lakott új városok, zajos
társaságok, a kiáltó magányosság földjén. "At the age of
fourteen I discovered writing as an escape from a world of
reality in which I felt acutely uncomfortable, It immediately
became my place of retreat, my cave, my refuge. From what?
From being called a sissy by the neighbourhood kids, and Miss
Nancy by my father, because I would rather read books in my
grandfather's large and classical library than play marbles
and baseball and other normal kid games, a result of a severe
childhood illness and of excessive attachment to the female
member of my family, who had coaxed me back into life."

/FOREWORD/

Az író gyermekkorát nagyszülei házában töltötte. Szülei
házassága már kezdetben megromlott, nem volt bennük megértés
egymás iránt. Az apa, egy nagy társaság utazó ügynöke, mind

hosszabb távolmaradással igyekezett áthidalni az ellentéteket, melyek a két gyermek születése után sem simultak el. A gyerekek, Rose és Thomas egymás legnagyobbjátékostársaivá, megértő barátaivá lettek. Thomast súlyos betegsége legyengítette, elidegenítette a zajos, élénk gyerektársaságtól, és nővérével közösen maguk köré varázsolták a saját, furcsa álomvilágukat. Csak egymással, a valóságtól távol érezték otthon magukat. Aztán Thomas teljesen magára maradt, mikor a család egy napon érthetetlen módon kezdett viselkedni - Rose-ból nő lett, egyik napról a másikra, és öccse döbbenetesen figyelte a megváltozott viszonyokat. Egyedül folytatta hát az álmodozást, és a bizonytalanság, magányosság érzéséből, a további tárgyvesztéstől való félelemből született első hitvallása: szeretni anyit, mint veszíteni; és ha valaki nagyon szeret vagy kíván valamit, ezzel olyan sebezhetővé válik, hogy valószínűleg elveszti, amit olyan nagyon akar.

Korán kapcsolatba kerül a huszadik század "legnépszerűbb" betegségével - Rose nővérén felnőttkora küszöbén kitört a schizofrénia. Ez az élmény, tekintettel a kettőjük között még gyermekkorban kialakult szoros kötődésre, determináló hatással volt az íróra. Már az első jelentős drámájában Üvegfigurák a sérült, tulérzékeny idegzetű emberek sorsát vizsgálja; hogyan alakulhat az életük eltárgyasuló, mind érzéketlenebbé váló világunkban. Az Üvegfigurák nagyjából önéletrajzi irásnak tekinthető - az apa elhagyja a családot - a költői hajlamu fiú prózai munkára kényszerül - beteg nővér - stb./. Az ideges élet, ezerféle inger gyors egymásutánja túl gyors váltásokat követel az emberi pszichikuntól.

Ha nem képes adekvát válaszokat adni, fölborul a személyiség egyensulya. Williams drámahőse a tulérzékeny, magányos, környezetétől mind jobban elidegenedő ember, aki érzelmi elsivárosodását valamilyen uton-módon kompenzálni akarja, s ezzel egyre több konfliktusba kerül a társadalommal, s önmagával.

"Pszichopátának nevezzük az olyan diszharmóniásan fejlett személyiséget, akinél az egyes személyi összetevők között nincs meg a kellő összhang, és ezért a társadalomba nehezebben illeszkednek be, és a társadalom is másként ítéli meg őket, mint az átlagembereket. A pszichopátiát egyfelől tehát a lelki szerkezet kóros diszharmóniája, másfelől az ebből a diszharmóniából adódó kóros reakciókészség jellemzi". /NYIRŐ, 371./ A pszichopátia környezeti ingerek hatására jön létre, és ugyancsak környezeti hatásokkal megszüntethető. Az elsődleges környezet a család. A család érzelmi légköre rendkívül erős személyiségformáló hatása. Neurotikus szülők, rideg, szeretetlen légkör hatásában nem lehet harmonikus a fejlődés. Másikfajta konfliktuslehetőség, ha a külvilág más normákat állít a személyiség elé, mint amilyeneket az a családban már megtanult. A kétféle, ellentétes hatás megbontja a személyiség egyensulyát. Az ilyen emberek a társadalom számára mind terhesebbé válnak, ha a környezetük a későbbiekben sem találja velük a hangot. Márpedig az egészségesek hajszolt világa nem ér rá odafigyelni a gyengék lemaradozásaira.

Gerald Weales Tennessee Williams-monográfiája a következőképpen csoportosítja Williams figuráit:

1. The Artist - ide tartozik szerinte többek közt Val /Orpheus alászáll/; Vee Talbott /Orpheus alászáll/; Tom /Üvegfigurák/; Alma /Nyár és füst/; Hannah, Nonno /Az iguana éjszakája/ stb.
2. The Insane - Blanche /A vágy villamosa/; Baby Doll /Baby Doll/; Alma /Nyár és füst/; Lady /Orpheus alászáll/; Isabel /Amig összeszoknak/; Alexandra /Az ifjuság édes madara/; stb.
3. The Cripple - Laura /Üvegfigurák/; George /Amig összeszoknak/; Brick, Big Daddy /Macska a forró bádogtetőn/; Kilroy /Camino Real/; Mrs. Venable /Mult nyáron, hirtelen/; Jabe /Orpheus alászáll/ stb.
4. The sexual specialist - Alma /Nyár és füst/; Laura /Üvegfigurák/; Val /Orpheus alászáll/ stb.
5. The Foreigner - Rosa Gonsales /Nyár és füst/; Silva Vacarro /Baby Doll/; Camino Real minden hőse, stb. /WEALES, 18-22./

Ez a fajta csoportosítás kétségtelenül érdekes és helytálló, de ha megfigyeljük az átfedéseket, erre a következtetésre juthatunk: szexuális problémák az összes hőssel kapcsolatban fölmerülnek. /Ezt a kérdést már a szexuális szempontból még egészen szolidnak mondható egyik első dráma, az Üvegfigurák is boncolgatja; ahol végsősoron arról van szó, lesz-e Laurának valakije, aki feloldja félelmei, kisebbségi komplexusa, testi hibája, anyja túl erős hatásának terhe alól; a felszabadítás a másik nem részéről, szerelemben, házasságban, nor-

mális szexualitásban történhet, különben Laura maga is megérinthetetlen kiasszony marad az üvegfigurái között./ A szexuális problémák pedig, organikus elváltozásról nem lévén szó, a pszichopatológia területéhez tartoznak.

Általánosan elfogadott tény továbbá az is, hogy a testi hiba, a hosszú vagy gyógyíthatatlan betegség a személyiséget alapvetően determinálja, deformálja, tehát megintcsak a pszichopatológiához érkeztünk, mint ahogy az "idegenek" esetében is erről beszélhetünk, hiszen a kivetettség a társadalomból, egy közösségből, az elszigeteltség, a magány még a legkeményebb ember pszichéjét is neurotizálja. Ilyenformán a 2,3,4,5-ös csoportokat összevonhatjuk, ha nem is elmebetegek, de mondjuk pszichopatológiai esetek megnevezéssel. Marad még a művész típusa: "It appears to me, sometimes, that there are only two kinds of people who live outside 'this so called world of ours' - the artist and the insane". /INTRODUCTION, 3./

A művész és az őrült rokonsága nem Tennessee Williams találánya. A művész is, a pszichopata is "más mint a többi", mindkét embertípus érzékenyebb az átlagosnál. De míg ezt a hiperérzékenységet a művész a hétköznapiánál magasabb szinten, az alkotásban realizálja, az őrült szervező erő hiányában az átlagnál alacsonyabb szinten cselekszik, s érzékenysége csak gátolja a beilleszkedésben.

Williams csodás lélektani hitelességgel, pontosan rajzolja meg ezeket a figurákat. Amiről ír, fontos probléma, megoldásra váró nehéz feladat, de jelentősége egyelőre - szerencsére - még nem univerzális. Igaz ugyan az emberek egyre na-

gyobb csoportjára, de nem igaz az emberiség egészére, bármennyire elgondolkodtató is tendenciájában. Az író pedig megpróbálja bebizonyítani az egész világról, hogy beteges ösztönök, perverz megnyilvánulások mozgatják. Lépten-nyomon univerzális érvényű szimbólumokat, az emberiség egészére rákényszerített definíciókat alkalmaz. A legextrémebb példa erre a Mult nyáron, hirtelen című dráma, amelyben Catharine a szörnyű kannibalizmusról mint "a mi korunk és a mi világunk igaz történeté"-ről beszél. /I.felv./ De jellemző az ilyenfajta általánosításra az Az ifjúság édes madarában elhangzó mondat: "Az emberek közt nem az a döntő különbség, hogy gazdagok-e vagy szegények, jók-e vagy rosszak, hanem az, hogy van ember, aki ki tudja, vagy ki tudta élvezni a szerelem gyönyöreit, s van olyan, akinek nincs és soha nem is volt benne része, csak messziről nézhette sárgán, irigyen." /I.felv. 2.kép/ Vagy akár csak az ehhez hasonló mondatokra gondoljunk: "Két 'rendetlen helyzet' lángba boríthatja a világot, végső katasztrófába sodorhatja, amelyből az atyauristen se húzhatja ki." /Az iguana éjszakája, I.felv./

Blanche du Bois tragédiája sűrítve mutatja be az összes Williams-hős kinlódását. Ő az igazi gyenge ember, aki nagyon erős tud lenni, mihelyt egy nálánál még gyengébbet vél fölfedezni. Ha önmagán nem tud segíteni, lelkesen vállalkozik arra, hogy másokon segítsen, s ezzel talán önmagát is megváltsa. Hasonló indíttatásból cselekszik, mint Alma /Nyár és füst/, a hisztérikus papkisasszony, aki mindenáron meg akarja menteni John lelkét a kárhozattól, vagy mint Hannah /Az iguana

éjszakája/, aki "a gótikus katedrálisok középkori szentjeire emlékeztet, minden izében nőies és mégis valahogy kétnemű benyomást kelt, s időn kívül él", /1.felv./ aki a saját sor-sán nem tud ugyan változtatni, de képes arra, hogy teremtő művészmagányát másokkal megosztva a tehetetlen embereket tevékenységre, életre kényszerítse. A Hercegnő és Chance /Az ifjúság édes madara/, a két kétségbeesett mániás is Blanche testvérei, akik saját rögeszméjüket követve, pótcselekvés-ként önkéntelenül is egymást támogatják.

Blanche kórképe: szexuális traumából kifejlődő vágy-paranoia. A paranoia olyan kóros személyiségfejlődés, amelynek során a megrendíthetetlen, logikus téveseszmerekszerkeztől eltekintve a beteg személyisége megőrződik. "A téveseszmék gyakran olyan 'eszményeknek' tekinthetők, amelyek óhajokból, vágyakból származnak, s amelyeket a beteg doxazma-rendszerében megvalósít, avagy megvalósítani képtelen. Az első esetben megalomániás, a másodikban pedig persecutoros paranoiáról beszélünk." /NYIRŐ, 311./ A megalomania egyik fajtája az ugynevezett vágy-paranoia, az ebben szenvedők "astheniás, álmodozó, tartás nélküli személyiségek, akik vágyaikat álmodozás formájában valósítják meg. A beteg ábrándozásában minden - ami után vágyott, és amit az élet megtagadott tőle - valósággá válik, ábrándjait nem tudja elkülöníteni a realitástól. Meggyőződésében az sem ingatja meg, hogy életében semmiféle változás nem következik be, hogy továbbra is magányos, mert ezt ellenségei behatásokkal, magasabb érdekekkel magyarázza.

Vágy-paranoiában elsősorban nők betegednek meg." /NYIRÓ, 311./
Fennáll annak veszélye, hogy a paranoiás beteg "megfertőzi"
a környezetében élő embereket, különösen az egyébként is
pszichopátiás, vagy arra hajlamos személyiségeket, akikben
aztán a beteg szuggesztív magatartása miatt új téveseszmék
indukálódnak. A paranóia mindig valamilyen speciális külső
inger hatására indul fejlődésnek. Blanche betegségében szen-
vednek: Amanda, /Üvegfigurák/ akinek felfokozott vágya a nőiség,
az elegáns gentlemanek iránt, valószínűleg tönkrement házas-
ságának következménye; szexuális trauma neurotizálja Shannont
/Az iguana éjszakája/ is - a vallásos szellemben nevelt gyer-
meket megbüntetik, pokollal fenyegetik az első szexuális já-
tékok miatt, s a megalázás, a verés feltételes reflexmintára
rögzül a szexualitáshoz. A büntudati kompenzáció: gyűlölet a
büntető Isten, "a villámok és mennydörgések és elevenen bon-
colt kóbor kutyák Ura" /Az iguana éjszakája, 2.felv./ iránt,
valamint szadisztikus késztetések megütni, megalázni a szexuális
partnert. Sebastian /Mult nyáron, hirtelen/ élete iskolapél-
dája annak, hogyan lehet normális hajlamu gyermekben rossz ne-
veléssel kiépíteni a homoszexualitást. A szoros anyáhozkötődés
során nem jön, nem jöhet létre semmifajta egészséges kapcsolat
a másik nemmel, a gyermek-és serdülőkori "próbálkozások", já-
tékok, a szexuális viselkedésforma megtanulása teljesen ki-
esik a gyermek életéből. Fokozatosan érvényrejut az a folyamat,
ha az "over-protecting" anya az apával szemben is domináns.
Ilyen esetben a háttérbe szoruló apa nem szolgáltató mintát a
"gender role" és a pszichoszexuális identitás kialakulásához.

A homoszexualitás és tárgyvesztés fosztja meg Brick /Macska a forró bádogtetőn/ alapvetően infantilis személyiségét is a továbbfejlődés lehetőségétől. Az egyetlen igaz barát, Skipper halálát egy könnyelműen odavetett gyanúsítással az egész polgári világ ítélete okozta. A homoszexualitás sokat és borzongva emlegetett tabu - olyan vád, aminek még a felmerülését sem vállalhatja jó családból származó ifju. Brick döbbenetében és kétségbeesésében képtelen szembenézni életé első döntéshelyzetével. A családból hozott minták megbénítják benne a harcos lázadót, - a homoszexualitás vádja ellen még tiltakozni sem lehet, legfeljebb hátatfordítani. És el kell fordulni attól a hazug, igazságtalan világtól is, amely bemocskolta a tiszta kamaszérzelmet, és a baráttal a barátságot is megölte.

Blanche cselekvéseinek fő motivuma a menekülés, védelemkeresés akárkinál. Ilyen menekülő hősök: Laura /Úvegfigurák/ és Sebastian /Mult nyáron, hirtelen/, - a domináló, betegesen szerető anya elől; Alma /Nyár és füst/ és Hannah /Az iguana éjszakája/ - a magányból; Tom /Úvegfigurák/ és Brick /Macska a forró bádogtetőn/ - a saját felelősségük elől; a Hercegnő /Az ifjuság édes madara/ - az idő elől; Lady /Orpheus alászáll/ - a gyűlölet és a terméketlenség elől; John /Nyár és füst/ és Big Daddy /Macska a forró bádogtetőn/ - a halállal szembeni tehetetlenségtől; Shannon /Az iguana éjszakája/ a kegyetlen istentől.

Hófehéren, makulátlan fehér ruhában, ártatlan arccal

verekszi magát végig Blanche du Bois a szexuális kálvárián. Ezzel a fehérséggel a rátapadó mocskot kell lehazudnia magáról. Ilyen fehérruhások: Chance, /Az ifjúság édes madara/ Brick és Sebastian.

Blanche tehetetlenül küzd az idővel; lassan már öregszik, szépségét, fiatalságát nehéz "konzerválni", pedig életformájának mindkettő elengedhetetlen tartozéka. Ugyanilyen kétségtelen kimenetelű küzdelmet vívnak: a Hercegnő, Chance, Brick, és bizonyos fokig az Orpheus alászáll Val-je.

A szerep gerince - védelmet keresni; állapítja meg Elia Kazan. Védelmet találni, megváltást remélve, vagy a megváltó szerepére vállalkozva egy másik embernél lehet. Blanche erősnek tűnő egyénisége az első védelmet kereső embert nagyon korán vezeti el hozzá; az első szerelem az első lázító. A nagy kudarc kettős büntetést ébreszt benne, nemcsak a férje haláláért érzi magát felelősnek, hanem a tragédiát, mint lázadása jogos büntetését éli meg. Ez az erős büntetés az alapvetően lázadó személyiséget igyekszik elfojtani, belemerevíteni a betanult konvenciók sémáiba. Visszavonul szülei birtokára vezekelni, s az alapvetően depressziós hajlamu lányt halálesetek sorozata taszítja egyre mélyebb kétségbeesésbe. A pánik nem véletlenül férfiakkhoz hajszolja védelemért. Homoszexuális férjét - bármennyire igényelte is Allan a védelmet, segítséget - nem tudta megtartani, vagyis a heteroszexualitásnak és önmagának meghódítani. A női hiúságán esett sérelmet csak úgy kompenzálhatja, ha saját szépségét, nőiességét állandóan bizonyítani tudja.

Az első kitörés alkalmával átélt frusztráció hatása olyan erős, hogy soha többé nem engedheti meg magának vágyai nyílt követésének luxusát. Képzeletében alkotja meg azt a figurát, amilyennek őt /véleménye szerint/ az emberek látni óhajtják. "Én varázslattal szeretném megajándékozni az embereket. Én mindent elváltoztatok a kedvükért. Nem az igazat mondom, hanem azt, aminek igaznak kellene lenni." /A vágy villamosa, 2.felv./ Mindenkinék méretére szabott történetet talál ki, s a hatalmas választékban egyszer talán majd akad egy, amit ő is úgy el tud hinni, ahogy ezeket most másokkal elhíttetni vágyik. Hiszen a valódi lénye állandóan leleplezné az álmodottat. Mindenről beszélnie kell, amit oly nagyon titkolni kíván, ha másként nem, hát tagadó-reakció formájában. Minden cselekedete a számára kijelölt életforma tagadása, és mégsem tudja ezt a lázadó ént nyíltan vállalni. A szunnyadás éveiben a bábból légies, hófehér pillangót szeretne fejleszteni, de az álompille csak csapongásaiban realizálódik.

A vadonatúj környezetben még egyszer utoljára erőre kap a rémülettől, hogy hugát vélt veszélyben látja, s védelmezését elszántan vállalja. De védelemre csak az szorul, aki egy adott szituációhoz nem tud megfelelően alkalmazkodni. Stella nyíltan döntött egy olyan életforma mellett, amely érzékei kielégítésére törvényes keretet biztosít. Blanche izig-vérig arisztokrata, s ezt a resignált elégedettséget feltétlen lesüllyedésként éli meg. Mentőakciója minden eddiginél erősebb, veszélyesebb ellenséget szerez neki. Stanley bosszúja félig jogos önvédelem, hiszen kényelmes, langyos, tisztára ülepedett pocsolóját

akarja fölkaparni a betolakodó. S mikor kiderül, hogy Blanche minden arisztokratikus gesztusa érthetetlen játék csupán, a minden lelki bonyodalomtól mentes him végképp felbőszül. Leigazza a nőt még akkor is, ha ágyra dobott teste már csak szükölő, málladozó roncs, ha a győzelem már nem jelenthet diadalt. A Stelláért szőtt tervek összekuszálódtak, s szorongó gondolatai középpontjában Blanche ismét egyedül maradt. A bűnök, a büntudat elől a polgári életbe menekülne, s ehhez Mitch személyében a lehető legmegfelelőbb partnert szemeli ki. Csak éppen Mitch v a l ó b a n polgár, aki nem bocsájthatja meg egy nő erkölcstelen életét. "Maga nem elég tiszta ahhoz, hogy hazavihessem anyám házába." /A vágy villamosa, 3.felv./

Mitch, az utolsó "hasadék a világ köszikláján" /A vágy villamosa, 3.felv./ te a színes papírlampiont, és "aztán már csak villanyégők világítanak, s a fényüknél az ember mindent olyan világosan lát." /A vágy villamosa, 1.felv./ Ezer alakban megjelenik a halál, minden oldalról körülveszi Blanche-t, és a végső depresszióba taszítja. Az álomképeket, a gyermeteg hazugságokat soha többé nem tudja elválasztani a valóságtól. Az egészségesek világa most már fizikailag is kitaszítja magából Blanche romjait. Még a hallucinációkban is összekapcsolódik a segélykérés a hódítás vágyával, az elmeorvos karját bizakodva fogadja el: "Akárki ön... én mindig biztam az idegen emberek jószágában." /A vágy villamosa, 4.felv./

III.

Az Isten nem meghalt, az Isten megőrült.

Az ember a maga képére teremtett istent - az ember halandó, az egzisztencialisták istene ennek mintájára meghalhatott. Analóg ezzel Tennessee Williams bizarr elképzelése - az ő társadalomviziójában minden létező ember pszichopatalógiai eset, az ő képmásukra miért ne lehetne az Isten is "haragtartó, hisztériás vénember... nyugós, infantilis, beteg, nyafka, - olyan mint az aggok menházában az utolsó ápolat, aki nem tudja összerakni a mozaik játékát, erre megbolondul dühében és fölrugja az egészet... szadista, szennilis bünöző... aki mindent az emberekre ken és brutálisan megbünteti saját teremtményeit, mert rosszul teremtette őket."

/Az iguana éjszakája, 2. felv./

Ezeknek az embereknek, akik tele vannak gátlásokkal, kompenzációs mechanizmusokkal, félelmekkel, szorongással, büntudattal, tehetetlenségük igazolására szükségük van arra, hogy egy kegyetlen istenben higgyenek. Csupa gyenge ember, akiket büneik, gyengeségük saját fejükre visszaszálló átka alól csak ez a büntető, gyűlölködő Isten mentheti föl.

"Én egy hallgató Istenben hiszek, abban, hogy az ő hosszú, kivárhatalatlan és rettenetes némasága döntötte romlásba az emberiséget. És biztos vagyok abban, hogy sem a múltban, se ma ezt a hallgatást ő meg nem szegné senki emberfiaért."

/Az ifjúság édes madara, 2. felv./ Az önmagában gyenge embernek szüksége van egy schizoid másik én-re, s ezt véli megtalálni az örült Istenben. De ha ettől az istentől se várhatnak segítséget, saját erejük pedig épp az ábrázolt pillanatokban végképp cserbenhagyja őket, vajon miféle hatalom épít-

hetne új házat a Williams-hősöknek a lebontandó helyett?

Erre a kérdésre Tennessee Williams is talán csak egy vállrándítással tudna felelni.

FORRÁSOK JEGYZÉKE:

- Williams, Tennessee: Drámák
Budapest, 1964.
- Williams, Tennessee: Az ifjuság szép madara
Nagyvilág, 1964/8.
- Williams, Tennessee: Az iguana éjszakája
Modern amerikai drámák II.
Budapest, 1966.
- Weales, Gerald: Tennessee Williams
Minneapolis, 1965.
- Falk, Signi: Tennessee Williams
New Haven, 1961.
- Nyirő Gyula: Psychiatria
Budapest, 1961.
- Williams, Tennessee: FOREWORD to Sweet Bird of Youth
New York Times, March 8. 1959.
- Williams, Tennessee: INTRODUCTION to Carson McCullers:
Reflections in a Golden Eye
New Directions Edition, 1950.
- Kazan, Elia: A vágy villamosa
Színészek, rendezők
Budapest, 1964.